

УДК 94(477.52)"1932/1933"

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.02.305>

**ДЖЕРЕЛА ПАМ'ЯТИ:
ГОЛОДОМОР 1932—1933 РОКІВ
НА СУМЩИНІ В АРХІВНИХ
ТА ОПУБЛІКОВАНИХ
МАТЕРІАЛАХ**

Вікторія СУХЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8775-6999>

кандидатка філологічних наук, доцентка,
кафедра української філології та історії,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця,
пр. Науки, 9-А, 61166, м. Харків, Україна,
e-mail: viktoriya.suhenko@hneu.net

Лілія ХАРЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0063-1956>

кандидатка філологічних наук, доцентка,
кафедра української мови,
Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

Розглянуто проблему Голодомору на території Сумської області через аналіз опублікованих джерел й архівних матеріалів. Такий підхід дає змогу висвітлити регіональні особливості цієї загальноукраїнської трагедії в комплексному контексті. *Метою* роботи є дослідження документальних джерел, як тих, що опубліковані в наукових збірниках і довідкових виданнях, так і тих, що зберігаються в державних архівах, для реконструкції соціально-економічної, адміністративної та демографічної ситуації під час Голодомору 1932—1933 років на Сумщині. Проаналізовано видання, що містять матеріали постанов партійно-державних органів, звіти місцевої влади, документи, пов'язані із хлібозаготівельними кампаніями, статистичні дані, службові листування, а також свідчення очевидців. Стаття підкреслює важливість регіональних досліджень для створення повної історіографії Голодомору та визначає перспективи подальших наукових пошуків, зокрема введення до обігу нових архівних матеріалів і здійснення міжрегіональних порівнянь. *Методологічні дослідження* базуються на принципах системності, об'єктивності.

Ключові слова: Голодомор 1932—1933 років, Сумщина, архівні матеріали, регіональні дослідження, спогади очевидців.

Viktoriia SUKHENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8775-6999>

PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and History, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 9-A, Nauky avenue, 61166, Kharkiv, Ukraine, e-mail: viktoriya.suhenko@hneu.net

Liliia KHARCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0063-1956>

PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Lviv Polytechnic National University, 12, Stepan Bandera Str., 79000, Lviv, Ukraine, e-mail: liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

SOURCES OF MEMORY: THE HOLODOMOR OF 1932—1933 IN THE SUMY REGION IN ARCHIVAL AND PUBLISHED MATERIALS

The article examines the issue of the Holodomor in the Sumy region through the analysis of published sources and archival materials. This approach makes it possible to highlight the regional features of this all-Ukrainian tragedy in a comprehensive context. The main aim of the study is to analyze documentary sources, both those published in scholarly collections and reference editions and those preserved in state archives, in order to reconstruct the socio-economic, administrative, and demographic situation during the Holodomor of 1932—1933 in the Sumy region.

The main objectives of the research are to determine the scholarly value of printed materials and archival documents, as well as to assess their role in shaping a modern historiographical approach to the events of the Holodomor at the regional level. A source-critical approach was applied in the analysis, along with thematic and comparative methods. This made it possible to trace the specific features of interpreting the causes, course, and consequences of the Holodomor in sources of various types.

The article analyzes publications containing materials from resolutions of party and state authorities, reports of local administrations, documents related to grain procurement campaigns, statistical data, official correspondence, as well as eyewitness accounts.

In conclusion, it is noted that the combination of published sources and archival materials contributes to a better understanding of the course of the Holodomor in a regional context and confirms it as part of a deliberate policy of the Soviet authorities. The article emphasizes the importance of regional studies for creating a comprehensive historiography of the Holodomor and outlines prospects for further research, in particular the introduction of new archival materials into scholarly circulation and the implementation of interregional comparisons.

Keywords: Holodomor of 1932—1933, Sumy region, archival materials, regional studies, eyewitness accounts.

Вступ. Голодомор 1932—1933 років є однією з найтрагічніших сторінок в історії України, визнаною геноцидом українського народу багатьма країнами світу. Трагедія охопила всю територію Української РСР, разом із землями, які сьогодні належать до Сумської області. Дослідження регіональних аспектів цього лиха є надзвичайно важливим для глибокого розуміння механізмів і місцевих особливостей голодної політики, яку проводила радянська влада.

Організований і здійснений комуністичним режимом Голодомор 1932—1933 років призвів до загибелі мільйонів українців, зруйнував соціальні та духовні підвалини нації. Терор, розкуркулення, депортації, примусова колективізація, репресії, згортання політики українізації стали складниками процесу створення нового суспільного порядку, впровадження комуністичної ідеології та будівництва тоталітарної держави комуністичного типу.

Тривалий час проблема Голодомору 1932—1933 років в Україні, зокрема на Сумщині, залишалася поза увагою науковців через ідеологічні обмеження, що панували в радянську епоху. До кінця 1980-х років будь-які згадки про масовий голод залишалися поодинокими та поданими у викривленому вигляді із застосуванням евфемізмів на кшталт «неврожай» чи «труднощі із забезпеченням». Сам факт штучного походження голоду також заперечувався.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема Голодомору 1932—1933 років на Сумщині залишається актуальною й потребує ґрунтовного дослідження. Цьому питанню приділено увагу в науковій статті В. Власенка «Голодомор 1932—1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії)» [1], де автор на основі комплексу архівних та опублікованих джерел досліджує передумови, механізми й методи реалізації політики терору голодом на Сумщині в 1932—1933 роках.

У статті Ю. Хлюр «Голод 1932—1933 років на Роменщині за свідченнями очевидців» [2] на основі польових матеріалів, які збрала авторка, досліджено голодомор 1932—1933 років у Роменському районі Сумської області, розкрито становище місцевих селян у цей трагічний період, а також проаналізовано дії влади щодо тих, хто страждав від голоду. Особливий акцент зроблено на спотворенні тради-

ційної системи народного харчування та використанні заміників їжі.

О. Ігнатуша в статті «Голодомор 1932—1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави» [3] розкрив Голодомор на Сумщині не як ізольоване явище, а як частину загальної політики радянської влади. Ця політика була спрямована на знищення релігійних інституцій, зокрема церковних громад, у період масового голоду. Репресії проти вірян та духовенства слугували зміцненню комуністичної ідеології та терору, спрямованого на українське селянство.

На історико-документальному та соціальному аспектах Голодомору 1932—1933 років у Сумській області зосереджені праці М. Бондаренка, О. Вертія, Г. Діброви.

Мета статті — дослідити та проаналізувати архівні й опубліковані матеріали, що доводять штучний характер Голодомору 1932—1933 років на Сумщині, з'ясувати методи, які комуністичний режим застосовував для знищення населення за соціальною та національною ознаками, та викривають механізми реалізації терору голодом на місцевому рівні.

Методологічні дослідження базуються на принципах системності, об'єктивності.

Основна частина. У працях радянських істориків 1930—1980-х років тема Голодомору як цілеспрямованої політики держави не визнавалася. Дослідження, присвячені аграрній історії УРСР, здебільшого фокусувалися на питаннях колективізації та «соціалістичної перебудови села», тоді як масова смертність замовчувалася або подавалася як наслідок «класової боротьби» та «дій шкідників». Для регіону Сумщини цей період відзначався майже повною відсутністю локальних досліджень.

Наприкінці 1980-х років розпочався якісно новий етап у вивченні проблеми. Відкриття архівів дало змогу науковцям звернутися до первинних джерел. Вагомий внесок у формування методологічного підходу до дослідження Голодомору загальнонаціонального масштабу зробили праці українських істориків (О. Веселова, С. Кульчицький, В. Марочко, О. Мовчан). Саме в цей час з'явилися перші регіональні дослідження, охоплюючи роботи, присвячені північно-східним областям України. Для Сумщини особливе значення мали публікації архівних документів і перші спроби узагальнення місцевих матеріалів, які переважно залишалися описовими.

Сучасний етап вивчення Голодомору в Сумській області відзначається міждисциплінарним підходом та розширенням джерельної бази. Заслугують на увагу роботи регіональних дослідників, зокрема праця «Голодомор 1932—1933 років на Сумщині» (2006) за впорядкування Л. Покидченко, що є ґрунтовним дослідженням, присвяченим локальній історії Голодомору [4]. У книзі впорядковано значний обсяг архівних джерел (зокрема матеріали із Державного архіву Сумської області) та статистичних даних, що демонструють демографічні втрати та темпи колективізації. Серед опублікованих архівних матеріалів — постанови партійно-радянських органів, директивні листи, звіти місцевих адміністрацій, матеріали судових і слідчих інстанцій, статистичні довідки, а також свідчення очевидців. Багато із цих документів на момент публікації вперше стали доступними науковій спільноті, що надає їй цінності як першоджерелу.

Сумщина як переважно аграрний регіон зазнала посилення заходів з вилучення зерна, що суттєво перевищували середні показники в УРСР. Наслідки цих дій — різке зниження врожаїв у 1932—1933 роках, стрімке зростання смертності в сільській місцевості, криза системи продовольчого постачання. Місцева влада не тільки виконувала вказівки центральних органів щодо вилучення зерна, але часто й перевищувала встановлені норми, чим ще більше посилювала голод. Це підтверджує тезу про навмисний характер політики насильницького відбору ресурсів у селян. У праці також наведено порівняльний аналіз показників смертності та народжуваності цього періоду, що ілюструє масштаби демографічної катастрофи.

Окрему увагу в книзі Л. Покидченко приділено тому, як населення виживало в умовах невинного голоду. Праця не лише відтворює локальні події, але й інтегрує історію Сумщини в загальноукраїнський контекст Голодомору, убачаючи в ньому цілеспрямовану політику радянського режиму. У збірнику опубліковано 209 документів та узагальнено й доповнено матеріали книги «З історії голодомору 1932—1933 рр. на Сумщині» (2002) [5], у якій було представлено аналіз подій Голодомору на території Сумщини, що базувався на архівних матеріалах Державного архіву Сумської області. Видання 2002 року має характер науково-довідкового дослід-

ження та поєднує стислий історичний огляд із детальним переліком документів й архівних фондів, що висвітлюють соціально-економічні й адміністративні аспекти трагедії 1932—1933 років. Особливу вагу надала джерельна основа, яка відкрила перспективи для подальшого вивчення регіональних особливостей Голодомору. Зокрема, розглянуто питання механізмів хлібозаготівель, репресивної політики радянської влади та її наслідків для сільського населення Сумщини.

У нарисі-огляді цього видання зазначено, що інформація про загрозу голодної смерті почала надходити ще в грудні 1931 року. Незважаючи на те, що з місць регулярно повідомляли про нестачу хліба в селян, план хлібозаготівель усе ж затвердили на занадто високому рівні. Це стало першим кроком до свідомого створення голоду. Спочатку із колгоспних комор вилучили зерно, яке селяни так і не отримали як плату за відпрацьовані трудовні. Далі конфіскували фуражний фонд, насіннєвий матеріал, а потім, проводячи обшуки в домівках, забирали навіть рештки зерна, видані раніше як аванс. Усі ці заходи ретельно планувалися на державному рівні. У серпні 1932 року партійним активістам надали офіційне право вилучати зерно із селянських господарств. Отже, фактично узаконили крадіжки й грабежі. Водночас було ухвалено інший закон, що передбачав смертну кару за розкрадання так званої соціалістичної власності. Це означало, що будь-хто (чоловік, жінка чи навіть дитина), кого спіймали з кількома жменьками зерна на полі, міг бути страчений. У кращому випадку покарання полягало в десяти роках каторжних робіт [5, с. 5].

Документи, що зберігаються в архівах, свідчать про те, що голод був організований цілеспрямовано. Багато хто переконаний, що матеріалів про Голодомор майже немає або вони тривалий час перебували під спеціальною охороною, через що були недоступні для дослідників. Водночас більшість матеріалів, використаних у цьому нарисі, завжди були й залишаються у вільному доступі. Проте вони не вписувалися у встановлену концепцію радянської історичної науки, через що їх часто ігнорували. Незважаючи на компактний обсяг і загальний оглядовий характер, це дослідження є значущим внеском у розвиток локальних студій Голодомору та корисним для наукової, освітньої й краєзнавчої діяльності.

Заслуговує на увагу *Цифровий архів Голодомору. Сумська область* (упорядник Л. Покидченко) [6] — онлайн-база оцифрованих джерел, де зібрано та впорядковано оцифровані документальні матеріали, що відображають події Голодомору 1932—1933 років на теренах Сумської області. Його мета — забезпечити відкритий доступ до першоджерел, сприяти глибокому науковому аналізу трагедії та підтримувати збереження історичної пам'яті регіону.

Архів містить широкий спектр джерел, серед яких 156 офіційних документів радянських органів влади та партійних структур, зокрема протоколи, доповідні записки, листи, списки, акти, заяви, повідомлення, постанови тощо (наприклад, листи про незадовільне постачання продуктами харчування дитячих установ та інвалідних будинків; про заборону публікувати цифри виконання плану хлібозаготівлі; про сліпого бродячого гармоніста, який проводив контрреволюційну агітацію, розповідав про голод; протоколи про занесення на «чорну дошку» колгоспів, що саботують виконання хлібозаготівлі; про передачу до суду селян, що заховали хліб; постанови про посилення репресій за невиконання планів хлібозаготівлі; про стан дитячого містечка і велику смертність дітей; інформаційний лист комуніста про протидію хлібозаготівлі, організацію схованок хліба, політичні настрої селян; акти про затримання із житніми чи ячмінними колосками колгоспників та ін.). Цей ресурс надає можливість досліджувати механізми проведення хлібозаготівель, примусових вилучень продовольства, репресій проти селян і їхні демографічні наслідки для регіону. Цифровий архів Голодомору на Сумщині відіграє важливу роль у збереженні історичної правди та вихованні відповідального ставлення до минулого.

Фундаментальною працею та ключовим регіональним дослідженням, що гармонійно поєднує наукову точність із глибоким гуманістичним наповненням, є «*Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Сумська область*» (2008) [7]. У виданні представлений ґрунтовний регіональний аналіз трагедії Голодомору 1932—1933 років, яка охопила територію Сумської області. Дослідження виконане в межах загальнонаціональної ініціативи зі збереження історичної пам'яті про жертв штучного голоду, організованого радян-

ським режимом в Україні. Основна мета книги полягає у фіксації людських втрат, реконструкції подій на рівні місцевих громад та індивідуалізації жертв цього злочину. Видання базується на широкому масиві джерел: архівних матеріалах центральних і місцевих установ, документах партійних органів, даних реєстрації цивільного стану, статистичних записах, спогадах свідків і результатах тривалої краєзнавчої роботи. Особлива увага приділена поіменним спискам жертв і постраждалих, упорядкованим за населеними пунктами, що надає книзі статусу унікального джерела персональних даних та відкриває можливість для подальших демографічних, регіональних і порівняльних досліджень Голодомору. Завдяки цій книзі стала оприлюдненою раніше маловідома інформація, що формує основу для об'єктивного аналізу фактів геноцидного характеру Голодомору 1932—1933 років. Водночас «*Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Сумська область*» має важливе соціальне та меморіальне значення, зберігає пам'ять про події, повертаючи імена жертв і сприяючи формуванню національної свідомості.

Ґрунтовну історико-документальну роботу, присвячену вивченню Голодомору 1932—1933 років як акту геноциду українського народу з особливим акцентом на події та наслідки цієї трагедії на Сумщині, представляє видання Б. Ткаченка з промовистою назвою «*Під чорним тавром. Документи, факти, спогади. Історична розвідка про геноцид в Україні, і зокрема на Сумщині, у 1932—1933 роках, скріплена найвищим суддею — людською пам'яттю*» (2008) [8]. Книга об'єднує науковий аналіз, документальні джерела та усноісторичні матеріали, створюючи цілісну картину злочинної політики тогочасного радянського тоталітарного режиму. У роботі не лише відтворено історичні події, але й морально-етично осмислено трагедію через людську пам'ять, яка виступає своєрідним «найвищим суддею» історії. Автор прагнув довести системний і цілеспрямований характер голоду, висвітлити його соціальні, демографічні та психологічні наслідки, а також повернути голоси жертв, які довгий час залишалися поза рамками офіційного історичного дискурсу.

Джерельну базу видання складають архівні матеріали радянських органів влади, статистичні дані, публікації того періоду, а також спогади очевидців

і їхніх нащадків. Розмови про Голодомор були частиною життя автора з раннього дитинства, адже ця тема часто порушувалася в родині. Сам він також пам'ятав голод 1947 року. Записувати свідчення про трагедію 1932—1933 років Б. Ткаченко почав ще в 60-х роках. Спершу він звертався до своїх родичів, а згодом проводив бесіди з місцевими жителями під час роботи агрономом у районі. Почуте занотовував удома на папері. Перебуваючи під пильним наглядом КДБ, зокрема через вимогу викладання українською мовою в Сумському педагогічному інституті та інші обставини, Б. Ткаченко вирішив приховати свої записи. Він замотав їх у целофан, склав у залізну каструлю, яку перевернув догори дном і закопав на горі [9].

Особливу увагу автор приділив регіональним аспектам трагедії, що дає змогу розкрити специфіку реалізації репресивної політики на Сумщині та її локальні особливості. Видання має важливий суспільний і меморіальний потенціал, сприяє збереженню історичної пам'яті, критичному осмисленню минулого та утвердженню історичної справедливості.

Книга «*Причина смерті: українець*» (2008) [10] становить науково-документальний огляд, присвячений вивченню та осмисленню Голодомору 1932—1933 років на Сумщині. Створена за участю Державного архіву Сумської області, вона фокусується на дослідженні не лише трагічних подій, а передусім на аналізі формування джерельної бази, наукових підходів і публічного дискурсу щодо цієї теми в регіоні.

Назва книги акцентує увагу на національному аспекті трагедії, що демонструє дискримінаційний характер політики радянського репресивного режиму щодо українського селянства. Джерельною базою роботи стали фонди Державного архіву Сумської області: документи партійних та державних структур, статистичні звіти, листування, акти перепису населення. Крім цього, використано опубліковані результати архівно-дослідницької та виставкової діяльності. Особливу увагу приділено питанням доступу до документів у різні історичні періоди й проблемам щодо їхнього збереження або часткової втрати. У виданні зібрані діагнози про смерть у період Голодомору 1932—1933 років як джерело створення персональних баз даних та відображена динаміка смертності за документами Державного архіву Сумської області.

Книга має оглядово-аналітичний характер та поєднує історіографічні нариси з публікацією окремих документів та коментарями до них. Завдяки такому формату вдалося простежити еволюцію наукового бачення Голодомору в регіоні — від замовчування й фальсифікацій радянської доби до глибокого осмислення теми за умов незалежності України.

Збірник «*Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців*» (2008) [11; 12] був опублікований у двох томах та містить свідчення очевидців Голодоморів 1932—1933 та 1947 років на Сумщині, зібрані учнівською і студентською молоддю разом із педагогами в межах проекту «Голодомор у пам'яті народу». Упорядником роботи виступив С. П'ятаченко, кандидат філологічних наук, доцент, який поєднав науковий підхід із організаційною роботою задля збереження усної пам'яті про трагедію.

Матеріали представлені у форматі персоналізованих спогадів, кожен із яких має супровідну інформацію: дані про розповідача, місце та час запису, а також відомості про укладачів. До змісту книг унесені також короткий хронологічний огляд подій 1932—1933 років, фотоматеріали й іменний покажчик. Збірник є особливо цінним як джерело усної історії, збережене безпосередньо зі слів живих свідків трагічних подій.

Аналізуючи свідчення очевидців, можемо узагальнити головні тематичні блоки та мотиви цих спогадів:

1. Передумови голоду (примусова колективізація; розкуркулення заможних селян; конфіскація зерна, худоби й продовольства; страх перед владою та активістами). Очевидці розповідають про радикальну зміну способу життя напередодні голоду, втрату приватних господарств і жорсткий тиск з боку представників радянської влади.

2. Механізми створення голоду (діяльність «буксирних бригад» та обшуки; забирання всього продовольства, разом із зерном і дрібними запасами; покарання за приховування харчів; ізоляція сіл). У спогадах згадуються масові обшуки домівок, під час яких забирали навіть найменші залишки харчів, прирікаючи родини на голодну смерть.

3. Повсякденне життя під час Голодомору (постійний голод і фізичне виснаження; хвороби та слабкість; втрата можливостей для нормального дитинства; крах звичного побуту). У свідченнях зафіксовано про щоденну боротьбу за виживання,

неможливість продовжувати звичне життя через постійний голод і фізичну ослабленість.

4. Стратегії виживання (пошук заміників їжі, їстівного серед дикої рослинності; обмін особистих речей на продукти; жебрацтво та спроби втечі до інших районів). Подано перелік того, чим доводилося харчуватися; ризиковані пошуки їжі та страх бути впійманими стали центральними темами цих історій.

5. Смерть і втрати (масова смертність людей; утрата в сім'ях; відсутність звичайних похоронних обрядів; звикання до смерті як частини життя). Свідчення містять розповідь про смерть рідних, братів і сестер, тіла яких ховали в спільних могилах без трун.

6. Дитячий досвід Голодомору (погляд на трагедію очима дитини; раннє несвідоме дорослішання; утрата близьких; глибока травма на все життя). Особливо значущими є історії дітей, які пережили Голодомор, — вони емоційно описують страхіття голоду, самотність і втрату дитинства.

7. Поведінка влади та активістів (жорстокість та байдужість представників влади; страх і мовчазна сумирність селян; рідкісні вияви співчуття; панування атмосфери доносів). Свідки інколи вказують не тільки на репресії з боку активістів, а й на окремі вияви людяності, які вражають своєю суперечністю загальній політиці репресій.

8. Моральні злами та соціальні наслідки (руйнація традиційних моральних цінностей; поглиблення недовіри між людьми; трансформація стосунків у сім'ях; колективна пам'ять, позначена глибокою травмою). У спогадах постійно наголошено, що Голодомор зламав не лише фізичну витривалість, а й соціальні зв'язки, залишивши страшний психологічний відбиток.

9. Пам'ять і мовчання після голоду (заборона відкрито говорити про події; страх, який залишався навіть після Голодомору; передавання спогадів про пережите в сімейному колі; пізнє усвідомлення масштабів трагедії). Очевидці зазначають, що протягом десятиліть зберігали мовчання про Голодомор, адже боялися говорити відкрито. Лише пошепки ділилися своїми переживаннями із дітьми та онуками.

Зібрані свідчення у двох книгах «Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців» формують чітке уявлення про Голодомор як свідомо створену катастрофу; травму, що пронизує повсякденне життя; джерело тривалих психологічних і соціальних розломів;

подію, яка глибоко вплинула на пам'ять та ідентичність кількох поколінь.

Окремим напрямом сучасних досліджень є аналіз механізмів хлібозаготівель і застосування «чорних дощок» на рівні районів; реконструкція демографічних втрат населення; дослідження усних історій як значущого історичного джерела; вивчення політики пам'яті та практик комеморації. Важливу роль у розвитку історіографії виконує Національний музей Голодомору-геноциду, який видає регіональні збірники документів і свідчень, зокрема матеріали, присвячені Сумщині.

Попри значний прогрес, історіографія Голодомору на Сумщині й досі стикається з низкою проблем, а саме: фрагментарністю статистичних даних; нерівномірністю збереження архівних матеріалів; недостатньою увагою до мікроісторичних досліджень окремих громад.

Висновки й перспективи дослідження. Опис подій цього періоду значною мірою доступний завдяки усним свідченням і спогадам очевидців, збереженим у спеціальних збірниках та публікаціях. Вони розкривають повсякденне життя селян, їхні страждання, нестачу їжі, руйнування соціальних зв'язків і шляхи виживання в умовах кризи. Ці спогади є вагомим доповненням до офіційних документів, оскільки відображають особисті переживання людей, допомагаючи глибше зрозуміти соціальні реалії та динаміку життя в період голоду.

Документи архівів, зокрема протоколи російськомовних радянських органів влади, надають цінне свідчення про політику хлібозаготівель та репресивні дії щодо селян, які не виконували встановлених планів. У таких джерелах часто задокументовані конкретні випадки вилучення зерна, затримки продовольства та неадекватної реакції місцевої влади на повідомлення про голод. Сучасна цифровізація архівів і відкритий доступ до них сприяють систематичному дослідженню матеріалів. Це дає змогу підтвердити штучну природу голоду, визначити його масштаби й усвідомити безпосередній зв'язок між радянською політикою і життям потерпілих людей.

Вивчення Голодомору на Сумщині із залученням опублікованих джерел та архівних матеріалів відкриває перспективу розглядати трагедію не лише в контексті загальноукраїнської катастрофи,

а і як локальне явище зі своїми особливостями. Інтеграція письмових свідчень, спогадів очевидців і матеріалів музейних колекцій сприяє глибокому та об'єктивнішому розумінню масштабів трагедії і її наслідків для місцевих громад. Подібний підхід не лише зберігає пам'ять про пережите, але й стає важливим інструментом для подальших досліджень історичного характеру.

Подяка. Це дослідження виконано в межах грантового проєкту, підтриманого Консорціумом з дослідження та освіти про Голодомор (Holodomor Research and Education Consortium, HREC) Канадського інституту українських студій Університету Альберти (Канада) та Міністерством закордонних справ Канади в рамках проєкту «Підтримка Національного музею Голодомору-геноциду в Україні», який реалізується компанією **Cowater International** у партнерстві з **Canada Ukraine Foundation**.

Проєкт спрямований на посилення спроможності Музею зберігати й популяризувати пам'ять про геноцид Голодомору, а також на підвищення рівня суспільного усвідомлення цієї трагедії і в Україні, і у світі.

- Власенко В.М. Голодомор 1932—1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії). *Сумський історико-архівний журнал*. 2008. № IV—V. С. 29—70. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/01866d-42-627c-4f9e-9550-e83b6acc4911> (дата звернення: 18.01.2026).
- Хлюр Ю. Голод 1932—1933 років на Роменщині за свідченнями очевидців. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 24—33. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9210-khliur-yuliia-holod-19321933-rokiv-na-romenshchyni-za-svidchenniamy-ocheyvdytsiv.html> (дата звернення: 27.01.2026).
- Ігнатуша О.М. Голодомор 1932—1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави. *Сумська старовина*. 2003. № 11—12. С. 80—84.
- Покидченко Л. *Голодомор 1932—1933 років на Сумщині*. Суми: Видавництво «Ярославна», 2006. 356 с. URL: https://daso.archives.gov.ua/wp-content/home/info/nashi-vydannya/09_holodomor.pdf (дата звернення: 22.01.2026).
- З історії голодомору 1932—1933 рр. на Сумщині*. Упоряд. Л.А. Покидченко. Суми, 2002. 61 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008810> (дата звернення: 22.01.2026).
- Цифровий архів Голодомору. Сумська область*. Упоряд. Л. Покидченко. 2020. URL: <http://holodomor-era.history.org.ua/item/0000029> (дата звернення: 23.01.2026).
- Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Сумська область. Суми: Собор, 2008. 920 с. URL: https://holodomormuseum.org.ua/wpcontent/uploads/2019/10/sumska_obl.pdf (дата звернення: 18.01.2026).
- Ткаченко Б.І. *Під чорним тавром. Документи, факти, спогади. Історична розвідка про геноцид в Україні, і зокрема на Сумщині, в 1932—1933 роках, скріплена найвищим суддею — людською пам'яттю*. 2-ге вид., доп. Суми: Мрія-1, 2008. 784 с.
- Опанасенко Ю. Перші свідчення про голодомор закопав на городі: Борис Ткаченко про книгу «Під чорним тавром». *Цукр*. 26.11.2022. URL: <https://cukr.city/people/2022/pid-chornym-tavrom/> (дата звернення: 22.01.2026).
- Причина смерті: українець. З історії вивчення Голодомору 1932—1933 років на Сумщині*. Відп. за вип. Г.М. Іванущенко. Суми: ДАСО, 2008. 39 с.
- Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців: збірник матеріалів*. Упоряд. С.В. П'ятаченко. Книга 1. Суми: Видавництво «МакДен», 2008. 168 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_spoHADakh_ocheyvdytsiv_Knyha_1/ (дата звернення: 21.01.2026).
- Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців: збірник матеріалів*. Упоряд. С.В. П'ятаченко. Книга 2. Суми: Видавництво «МакДен», 2008. 184 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_spoHADakh_ocheyvdytsiv_Knyha_2/ (дата звернення: 21.01.2026).

REFERENCES

- Vlasenko, V.M. (2008). Holodomor of 1932—1933 in Sumy Region (to the 75th anniversary of the national tragedy). *Sumy Historical and Archival Journal, IV—V*, 29—70 [in Ukrainian].
- Khliur, Yu. (2010). The famine of 1932—1933 in the Romny Region according to eyewitness accounts. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy, 31*, 24—33 [in Ukrainian].
- Ihnatusha, O.M. (2003). The Holodomor of 1932—1933 in Sumy Oblast in the System of the State's Anti-Church Struggle. *Sumy Antiquities, 11—12*, 80—84 [in Ukrainian].
- Pokydchenko, L. (2006). *The Holodomor of 1932—1933 in Sumy Oblast*. Sumy: Iaroslavna. Retrieved from: https://daso.archives.gov.ua/wp-content/home/info/nashi-vydannya/09_holodomor.pdf (access date: 22.01.2026) [in Ukrainian].
- Pokydchenko, L.A. (2002). *From the history of the famine of 1932—1933 in Sumy region*. Sumy. Retrieved from: <http://resource.history.org.ua/item/0008810> (access date: 22.01.2026) [in Ukrainian].
- Pokydchenko, L. (2020). *Holodomor Digital Archive. Sumy Region*. Retrieved from: <http://holodomor-era.history.org.ua/item/0000029> (access date: 23.01.2026) [in Ukrainian].

- (2008). *National Book of Remembrance of the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Sumy Region*. Sumy: Sobor. Retrieved from: https://holodomor-museum.org.ua/wpcontent/uploads/2019/10/sumska_obl.pdf (access date: 18.01.2026) [in Ukrainian].
- Ткаченко, В.І. (2008). *Under the Black Brand. Documents, Facts, Memories. Historical Investigation of the Genocide in Ukraine, and in Sumy Region in Particular, in 1932–1933, Sealed by the Highest Judge — Human Memory*. 2-ге вид., доп. Sumy: Mriia-1 [in Ukrainian].
- Опанасенко, Ю. (2002). The first evidence of the Holodomor was buried in the garden: Borys Tkachenko about the book «Under the Black Brand». *Tsukr*. Retrieved from: <https://cukr.city/people/2022/pid-chornym-tavrom/> (access date: 22.01.2026) [in Ukrainian].
- Ivanushchenko, H.M. (2008). *Cause of death: Ukrainian. From the history of studying the Holodomor of 1932–1933 in Sumy region*. Sumy: DASO [in Ukrainian].
- Р'ятаченко, С.В. (2008). *The Holodomor in the Sumy Region in the testimonies of eyewitnesses: collection of materials* (Book 1). Sumy: Vydavnytstvo «MakDen». Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_sporadakh_ocheydytsiv_Knyha_1/ (access date: 21.01.2026) [in Ukrainian].
- Р'ятаченко, С.В. (2008). *The Holodomor in the Sumy Region in the testimonies of eyewitnesses: collection of materials* (Book 2). Sumy: Vydavnytstvo «MakDen». Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_sporadakh_ocheydytsiv_Knyha_2/ (access date: 21.01.2026) [in Ukrainian].

Received: 01.03.2026

Accepted: 10.03.2026

Published: 27.04.2026